

*Документи
Матеріали
Спогади*

**Упорядник:
МИКИТЮК Л.П.**

Острогож-2013

Рекомендовано до використання методичною комісією викладачів суспільно-гуманітарних дисциплін ДПТНЗ «Острозьке вище професійне училище», протокол №6 від 5 лютого 2013 р.

Навчальними програмами з історії України (2010 р.) передбачене суттєве збільшення годин на вивчення історії рідного краю. Практично кожна тема завершується уроком «Наш край». Однак практика показує, що проведення таких уроків викликає певні труднощі, серед яких – відсутність літератури, комплексно-методичне забезпечення приходиться створювати практично з нуля. А головне – відсутні навчальні посібники для учнів (хрестоматії, книги для читання тощо).

Даний посібник є спробою заповнити прогалину, а саме: показати історію рідного краю, зокрема, Острозчини, в документах, історико-краєзнавчих матеріалах, матеріалах періодичної преси тих часів, що вже теж стали своєрідним документом епохи, спогадах очевидців.

Посібник насамперед розрахований на учнів і може бути використаний як на уроці, так і в процесі підготовки до уроку, гуртковій роботі тощо. Використання матеріалів посібника значна підвищує результативність занять з історії рідного краю, істотно активізує пізнавальну активність учнів, спонукає їх до самостійної пошукової роботи.

Автор сподівається, що зібрані в посібнику матеріали про наш край у XX столітті стануть корисними не лише при викладанні історії, а й інших предметів, а також класним керівникам, майстрам виробничого навчання при підготовці до уроків та у виховній роботі.

Наш край на початку XX століття¹

У відповідності з адміністративним поділом Російської губернії наш край на початку XX століття входив до складу Волинської губернії з центром у місті Житомир. Межі нинішньої Рівненської області охоплювали такі повіти: Рівненський, Дубенський, Острозький. У кінці XIX – на початку XX століття територія Рівненського повіту складала 8033 кв. км, населення – 275 119 чол., з них у Рівному проживало 24 905 жителів. Територія Дубенського повіту становила 3 716 кв. км, населення – 158 734 чол., Острозького – 2875 кв. км, населення – 156 121 чол.

Незважаючи на те, що у пореформений період Волинська губернія у господарському розвитку просунулась вперед і капіталістичні відносини стали тут визначальними, в цілому вона залишалась аграрним відсталим краєм, де промисловість носила напівкустарний характер. У сільському господарстві основна маса селян страждала від малоземелля та безземелля.

У 1900 році у Волинській губернії діяло 1 823 підприємств. Але більшість з них була невеликими напівкустарними промислами, і лише 8,6 % підприємств мали понад 100 робітників. Переважали в основному підприємства харчової, деревообробної та легкої промисловості. Найбільше робітників працювало на Житинському цукровому заводі – 120 чоловік. Після реконструкції Здолбунівського цементного заводу акціонерним товариством «Волинь», яке придбало його у 1910 році, чисельність робітників зростає тут до 300 чоловік.

Економічна криза 1900 -1903 рр. призвела до погіршення матеріального становища робітників Рівненщини. Уроки кризи на багатьох підприємствах знизилась номінальна заробітна плата. Становище робітників погіршувалося через зростання цін, різного роду штрафів, поборів і вирахувань із заробітної плати. У відповіді на такі дії робітники страйкували. ... На підприємствах посилювалася експлуатація робітників. Робочий день тривав 12 - 16 годин на добу. Заробітна плата робітників Волинської губернії у 1900 році 98 крб. на рік. тобто у 3,5 рази менше, ніж у Катеринославській.

Перші парламентські вибори в Острозі²

Під впливом революції 1905-1907 рр. царизм намагається внести зміни в економічне і суспільно-політичне життя

В 1906 році в місті відбулися перші парламентські вибори. Серед депутатів Державної Думи Російської імперії 1-4 скликань від Острожчини були відомий медик Георгій Рейн (власник села Вілія), лідер російських націоналістів Віталій Шульгін

¹ Джерело: Тхор В.І., Сніцаревич В.М., Процюк В.К., -- Історія нашого краю. Рівне, 2001, с. 76-77

² Джерело: «Замкова гора», 7 червня 2007 року.

(власник села Кургани), церковний публіцист Ананій Лотоцький (священник села Милятин). З 1910 року на Правобережну Україну було поширено місцеве самоуправління; в Острозі працювали повітові земські збори і управа, що займалися питаннями освіти, охорони здоров'я, ветеринарії, шляхів та ін.; поживало свою роботу і міське самоврядування – наскільки це дозволяли умови чиновницько-поліцейської держави.

Завдання для учнів: Які зміни відбулися в управління країною після першої російської революції?

Острог в роки Першої світової війни ¹

Перша світова війна стала прологом суспільних катаклізмів ХХ століття із змінами державних кордонів, політичного і соціально-економічного устроїв, чужоземної військової присутності, в які повною мірою був втягнутий і Острог. Місто належало до прифронтової смуги; тут розташовувались запасні військові частини, тилові установи. В 1915 році Острогу безпосередньо загрожувала австро-німецька окупація, в зв'язку з чим було здійснено евакуацію деяких острозьких установ та шкіл, церковних цінностей. Загроза місту була усунена лише в результаті відомого «брусиловського прориву» російської армії в 1916 році.

Кривинська трагедія ²

В даній статті розповідається про події, які відбувались в Острозі та його околицях в 1917 році, тобто під час української національно-демократичної революції, зроблено спробу дати аналіз політичної ситуації, розстановки політичних сил та настроїв населення. Стаття базується на спогадах очевидців подій.

Острог був типовим повітовим містечком Волинської губернії, з дрібним господарством, серед населення переважали небагаті і середні верстви: у національному відношенні – українці та євреї. Була досить чисельна російська інтелігенція – переважно чиновники, священники та вчителі. Їх авторитет серед населення Острога традиційно був дуже великий. До характеристики національних відносин слід додати, що це єдине місто у Волинській губернії, де не було створено осередків Чорносотенного Союзу російського народу. Відповідним був і спектр соціально-політичних сил краю. Можна говорити про трьох, навіть чотирьохвладдя. Величезні солдатські маси, особливо частин, розташованих на Новому містечку, голодні, холодні, озвірілі від страхів війни, утворили Раду солдатських депутатів і виступили її головною опорою. Чиновництво та російська інтелігенція спиралися на міську Думу. Численні єврейські поселення міста

¹ Джерело: Микола Манько, «Дев'ятсотлітній Острог», Острог, 2000р., с. 27

² Джерело: О.Халецька, «Кривинська трагедія».—«Життя і слово», 1990 р.

гуртувалися навколо сіоністських комітетів. Нарешті, українське населення міста - переважно селяни, міщани, ремісники, торговці, крамарі, візники, тощо, а також українська інтелігенція, вчителі і учні гімназії орієнтувалися на демократичні сили Центральної Ради. Найбільш реальною була влада міської Думи, інші органи влади діяли через неї. Такі ж групи існували серед вчителів та учнів Острозької гімназії. Була, правда, нечисельна група молоді соціалістичної, власне пробільшовицької орієнтації, на чолі з вчителем Волгіним. Були сіоністські групи єврейської молоді. Більш сильними були групи гімназистів -українофілів. Це переважно молодь з Нового містечка та Татарської вулиці. Але переважна більшість гімназистів орієнтувалася на російську культуру ліберально-демократичної партії та міську Думу. Вони неприхильно і насторожено ставилися до більшовиків та українофілів.

Павло Миколайович Жолтовський, видатний український мистецтвознавець, тогочасний учень гімназії, пригадує, що всі шкільні урочистості восени 1917 року проходили під трьома прапорами: трьохкольоровим російським, блакитно-жовтим та білим із Зіркою Давида.

У краєзнавчій літературі (чисельних путівниках по Острогу, у томі історії міст і сіл України, присвяченому Рівненській області тощо) сказано, що в той час в Острозі існувала Радянська влада. Це вірно тільки частково для осені 1917 року. Радянська влада спиралася, переважно, на солдат Острозького гарнізону і досить чисельні зубожілі маси, переважно єврейські, старої частини міста, які могли мати перевагу, поки солдати були в місті. Тоді можна говорити про Радянську владу в Острозі. Реально існувало трьохвладдя Думи, Рад і органів Центральної Ради. Наприкінці 1917 року Центральна Рада бере владу в Києві і проголошує УНР у складі Росії. Після прийняття Декрету про мир Радянського уряду почалася масова демобілізація солдат з фронту та прифронтової зони, в тому числі і з Острога. Це значно послабило соціально опору Ради солдатських депутатів у місті. Із листопада-грудня 1917 року Радянської влади в Острозі фактично не існувало. Натомість зміцнювалася влада Центральної Ради, яку підтримувала переважна більшість українського населення та молоді. У місті були створені добровільні дружини української учнівської молоді, яких частіше називали дружинниками, інколи - гімназичним легіоном. Очевидно, це були добровільні формування так званих вільних козаків Центральної Ради, але про це зараз судити важко. Центральна Рада в той час проводила українізацію армії, розформовувала старі солдатські частини, які масово поверталися з фронтів додому, намагалася сама захопити фронтове обладнання і зброю. Для того вона використовувала свої збройні формування, у тому числі в Острозі - гімназистський легіон.

В першій половині грудня він вирушив на станцію Кривин, для того, щоб роззброїти ешелон з фронту. Це був крок безумної хоробрості, сили були нерівними: з одного боку - безвусі, необстріляні юнаки, які не володіли військовою справою, і озлоблені стражданням війни, досвідчені фронтовики - з другого боку. У бою полягло багато гімназистів. Загибель юнаків - молодих, освічених, які становили цвіт міста, справила велике враження на його жителів. Відбулася велика панахида в Богоявленському соборі. Після чого, при величезному зібранні народу, вони були поховані на Замковій горі біля башти Нової. Ця трагічна подія викликала неоднозначне ставлення острожан. Українофільська частина міста проголошувала їх героями і безвинними жертвами за ідею і волю. Але більшість населення - учителі гімназії, жителі

міста вважали їх смерть безглуздою, непотрібною жертвою. Ці настрої знайшли відображення у промові директора гімназії Макарова на могилі загиблих. Він сам походив із донських козаків і очолив гімназію після відомих подій 1905 року, був завзятим російським патріотом. Його промова мала академічне спрямування. Загибель учнів він вважав безглуздою, даремною жертвою. Покликання учнів, по його словах, учитись, а не займатись політикою. Загибель школярів справила велике враження на мешканців міста, але наступні великі події, лихоліття громадської війни ніби закрили цей період.

Промисли та ремесла села Теремного: випал вугілля, вуглярство

В статті розповідається про один із народних промислів, які існували в нашому краї в XX столітті.

На півдні Острозького району Рівненської області знаходиться невелике село Теремне. Вперше згадується у 1596 році.

О. Цинкаловський у своїй книзі «Стара Волинь і Волинське Полісся» писав: «Теремне, село, Острозький повіт, Кунівська волость, 33 км від Острога, на пограниччі Кременецького повіту. Село розташоване на багnistій рівнині, порослій сосновим лісом. Колись належало до князів Острозьких. За переписом кінця 19 ст. було там 87 будинків і 476 жителів, дерев□яна церква з 1879 року на місці старої, невідомо коли збудованої. В лісі, над малим потоком, велике городище овальної форми, а в напрямку лісництва сліди видобування там колись руди.

Першу вуглярку в Теремному заклав на початку 1920-х років виходець із сусіднього села Переморівка (тепер Тернопільська обл.) Адольф Морозовський. Вуглярка знаходилася в урочищі Грушки, поблизу лісового хутора Майдан, який розташований за 0,5 км на південь від села. Місцеві жителі зрозуміли, що вуглярний промисел є прибутковою справою і поступово підключилися до випалу деревного вугілля. По всіх кутках села почали з□являтися постійні вуглярки.

Село Теремне стоїть на околиці великого лісового масиву, де основними лісоутворюючими породами були дуб черешчатий та граб. Ліси постійно вирубувалися і проблем із сировиною для випалу вугілля в селі не було. Дрова купувалися в місцевому лісництві, яке було засноване після радянсько-польської війни. Складометр грабових та дубових дров коштував 80 грошів – 1 злотий.

На випал вугілля використовували, в основному, сухі грабові та дубові метрової довжини дрова або дубові пеньки. Ці породи дерев давали висококалорійне вугілля. Рідше використовували деревину сосни, а осіку і березу для випалювання вугілля не використовували, бо ці породи давали малокалорійне вугілля, на яке не було попиту.

На один випал бралось 6-8 складометрів дров, тому що з цієї кількості деревини виходило стільки вугілля, що дозволяло повністю завантажити воза. Із 8 складометрів дубово-грабових дров виходила приблизно тонна випаленого вугілля.

Всі вуглярки в селі знаходилися на окраїні села – на пустирях поблизу колодязів, озер, калюж. В кінці 1930-го року таких вуглярок в селі було: на вулиці Багно-до 20, В Соснині – до 20, Під Ліском – 5-6, За Магазином – 6-7. Під вуглярки копалися траншеї глибиною на один штик лопати, шириною 1 метр та різної довжини. Вздовж дна траншеї клалися дві лігари товщиною 8-12 см, а поперек них клалися сухі метрові дрова до висоти 1,30 – 1,50 м. Інколи траншеї не копали, а клали на ґрунт лігари, а на них – дрова. Щоб дрова не розповзалися, то по торцях стоса літерою «Л» вкопували товсті колодки. Вверх стосу дров, підготовлених для випалу, округло викладали із колотих полін. Боки стосу вертикально обставлялися на всю висоту тонко колотими дровами (серед вуглярів звалось «ставити обстановку») та соломою або папороттю для того, щоб на дрова не попадала земля. Після цього увесь стос дров засипався шаром землі («штибом») товщиною 15-20 см. Всі вуглярки розташовували торцями на північно-західну сторону, тому що звідти майже постійно дули вітри. Коли дрова з боків і зверху були засипані землею чи так званим «штибом», в торці розпалювали вогонь так, щоб першим загорявся нижній шар дров. Після цього торець закладався колотими дровами, обкладався соломою і засипався землею. Протилежний торець залишався відкритим до тих пір, поки через нього не пробивалося назовні полум'я, а вже тоді торець закладався і засипався землею. Для виходу диму палицями в стосі пробивали дірки.

Під час випалу біля вуглярки цілодобово чергували люди, слідкуючи за тим, щоб полум'я у вуглярці не пробивалося назовні. Для того, щоб дрова у вуглярці рівномірно горіли й осідали, доводилося 4-5 разів топтати ногами верх стосу. Процес випалу вугілля тривав 2-3 доби – в залежності від кількості дров. Коли із пробитих отворів переставав куритися дим, це свідчило, що процес випалу припинився. Вуглярці давали час для охолодження, а коли чекати не було часу (наприклад, поспішали на базар), то обливали вуглярку водою, через добу граблями згортали землю, вибирали вугілля і дерев'яними совками насипали у мішки. Варто зауважити, що облите водою вугілля під час горіння сильно тріщало, було нижчої якості і користувалися меншим попитом. Наприклад, євреї таке вугілля для самоварів і жаровень не купували.

Під час насипання вугілля у мішки пильно слідкували, щоб до нього не потрапили жевріючі вуглини, бо це могло призвести до пожежі. Одного разу трапився такий випадок, коли Петрук Соловей не помітив жевріючої вуглини, що й стало причиною пожежі, від якої загорілася клуня, а потім пів кутка села За магазином.

Для транспортування вугілля, як тару, використовували мішки. Кожна дружина вугляра сіяла коноплі, сукала нитки, ткала полотно, а коли в хаті не було ткацького верстата, то замовляла полотно у ткачів зі своїх ниток. Мішки шили різних розмірів, в них входило від 5 до 50 кілограмів вугілля.

Затароване вугілля грузили на вози – «драбинки», на які поміщалося до 40 мішків. Віз, завантажували вугіллям, мав форму воза з сіном, соломою чи сніпками. Кожен вугляр мав добротного воза та пару міцних коней – це була необхідна умова під час заняття вуглярним промислом. Кіньми возили з лісу дрова та розвозили по базарах випалене вугілля.

Свою продукцію терemenці збували на базарах Рівного, Дубна, Здолбунова, Мізоча, Острога теперішньої Рівненської області, містах і містечках: Шумськ, Кременець, Ланівці, Вишнівець, Загайці, Скалат нинішньої Тернопільської області. Наприклад дорога до міста Скалат в один кінець забирала тиждень. Найчастіше вугілля

продавали у польових селах сучасної Тернопільщини. Бували дні, коли вуглярі з Теремного продавали в Острозі за день по 6-7 возів своєю продукції.

Деревне вугілля купували ковалі, міщани для самоварів і жарових прасок, священики, євреї-кравці, євреї-торговці для жаровень, біля яких в холодну пору року грілися, торгуючи на вулиці. Деревне вугілля було дорогим товаром. Так, наприклад, 20 червня та 16 липня 1927 року під вугілля, купленого для кадила Острозького Богоявленського собору, коштував 1 злотий 50 грошів. За Польщі вуглярі продавали вугілля за гроші, а в роки війни міняли на зерно.

Вуглярний промисел був вигідним заняттям, особливо для терем'янців, у яких орної землі було обмаль, та й та була піщана і зі значними домішками кременю. Цей промисел давав змогу прогодувати сім'ю із 7-10 чоловік.

Після приходу «других советів» (так на заході України називали другий прихід радянської влади), вуглярний промисел в селі був обкладений високим податком та й попит на вугілля впав. З 1945 року вуглярки в селі перестали куритися аж до 1991 року.

Завдання для учнів: Довідайтесь, які промисли існували у ваших населених пунктах.

Наш край в 1921 – 1939 рр.¹

У вересні 1920 року наш край був захоплений поляками. За підсумками польсько-радянської війни Острог та навколишні села дісталися Польщі, що й підтвердив Ризький мирний договір між цією відродженою державою і радянськими республіками Росією та Україною. Острог залишився повітовим містом Волинського воєводства з центром у Луцьку, однак значна частина колишнього Острозького повіту опинилася на радянській стороні кордону, який пролягав всього за кілька кілометрів від міста. За кордоном залишилися навіть деякі в міській угіддя і села та хутори, що належали до острозької парафії. В умовах постійної загрози війни близькість кордону не сприяла господарському розвитку міста. До кінця 20-х років через Острог ще йшла значна торгівля (особливо контрабандна) з радянською стороною, але після згортання нової економічної політики в СРСР вона припинилася. В порівнянні з довоєнним часом населення Острога скоротилося, масових розмірів набула його еміграція, насамперед, євреїв. Водночас, частка поляків у вкладі міського населення збільшилась за рахунок прибулих військових, чиновників, поліцейських, освітян, членів їх сімей. В Острозі перебував чисельний гарнізон, ядро якого складала елітна кавалерійська частина Війська Польського – 19 полк уланів волинських.

В 1925 р. повітовий центр був перенесений в сусідній Здолбунів, куди переїхало староство та інші установи.

Політика колонізації і національної дискримінації, здійснювана правлячими колами Речі Посполитої, проявила себе і в Острозі. Вже в 1921 році на польську мову викладання була переведена чоловіча гімназія, яка стала змішаною і отримала ім'я письменниці Марії Конопніцької. На місці закритої новою владою російської жіночої

¹ Джерело: Микола Манько. «Дев'ятсотлітній Острог». Історико-краєзнавчий нарис. Острог, 2000р., с.28-30

гімназії (колишнє училище графа Д. Блудова), було створено вчительську семінарію, перетворену наприкінці 1930-х років у педагогічний ліцей. При семінарії відбувалися щорічні літні вчительські курси, куди прибували освітяни з різних куточків Польської держави. Поступово на польську мову викладання перейшли всі українські та російські школи Острога.

Нова влада ліквідувала Кирило-Мефодіївське православне братство, церква була передана під католицький костел, а за кілька днів до початку Другої світової війни при ньому – після 107-річної перерви – було відкрито монастир капуцинів, що проіснував кілька тижнів. Братство імені князів Острозьких було усунуте від керівництва музеєм. Діяльність музею занепадала, наукова робота не велася, частина музейних колекцій була втрачена або – за розпорядженням воєводської адміністрації – вивезена в Луцьк.

Національно-визвольна боротьба українського населення Острога відбувалася як легальними, так і підпільними методами, вели її сили різної політичної орієнтації і світогляду. В 1922 році повітовий виборчий комітет скликав в Острозі селянське виборче віче; список українських кандидатів здобув переконливу перемогу на парламентських виборах в сейм і сенат, де Острож чину, зокрема, представляли власник маєтку в Михалківцях Лев Маркович (син письменника Д. Марковича) і композитор та фольклорист Сергій Козицький. В нових умовах продовжувало свою діяльність українське товариство «Просвіта» в Острозі, яке охопило мережею своїх сільських філій весь Здолбунівський повіт, заснувало чисельні хати-читальні, музично-хорові і театральні аматорські колективи, широко відзначало національні свята, особливо – Шевченківські дні. В 1932 році діяльність товариства була заборонена урядовою адміністрацією. Частина просвітян об'єдналася пізніше навколо «Просвітянської хати» Волинського Українського об'єднання, що виступало проти конфронтації з Польською державою і на парламентських виборах підтримувало урядовий список. Діяльністю об'єднання і його «Просвітянської хати» в Острозі керував сенатор Інокентій Гловацький.

До середини 1920-х років, користуючись близькістю кордону, під Острогом діяли повстанські групи, що чинили збройні антипольські акції. Нерідко вони складалися з колишніх військовиків армії УНР, що зайняли прорадянську орієнтацію і отримували допомогу від спецслужб СРСР. Успіхи непу та українізації в УРСР зміцнили прорадянські симпатії частини острозької інтелігенції і освічених селян з навколишніх гмін, які 1927 року утворили повітову організацію лівої політичної партії -- Українського Селянсько-Робітничого Соціалістичного Об'єднання (Сель-Робу) на чолі з Іваном Талашуком, яка здобула впливові позиції в «Просвіті», кооперативах, інших українських організаціях.

Село Хорів під владою Польщі (1920 – 1939 рр.)¹

21 вересня 1920 року Хорів захопили поляки. На 19 років наше село, як і весь край, опинились під окупацією. Хорів став центром волості (гміни). Крім уряду гміни, в селі був постерунок поліції, в якому працювало. Крім коменданта, чотири поліціянти, (а з 1932 року – п'ять), відділення пошти, «Каса Стефчика», послугами якої користувались

¹ Записано зі слів жителя с. Хорів Б. Савицького в 1994 році

осадники та заможні селяни, кооперативна молочарня, що мала свої філії в кількох селах волості.

Уряд Польщі відібрав від селян Хорова колишню панську землю і роздав її своїм ставленикам. Військові осадники одержали наділи по 12-15 гектарів. Цивільним наділяли по 4 гектари. Поручик Казимір Яніцький у власність одержав 45 гектарів. 29 осадкових дворів у Хорові мали у своєму користуванні 333 гектари землі. Лише деяким безземельним селянам було наділено по 1-2 гектари землі, за яку потрібно було сплачувати великий податок.

Проти встановленого поляками важкого окупаційного режиму селяни вели непримиренну боротьбу. Поліція неспроможна була справитись з ними, влаштовувала провокації, арештовувала невинних людей. В грудні 1920 року було засуджено на тривалі строки ув'язнення чотирьох хорівчан: Мартина Тишкуна, Романа Перепелицю, Кліма Зеленьюка, Никанора Острогорова. М. Тишкун у в'язниці відсидів 10 років, а трьох жителів села – Трифона Андрійчука, Варіона Саральчука і навіть одного батрака, поляка за національністю, чиє прізвище не збереглося, -- жандармерія розстріляла в Острозі. Тоді ж було страчено ще двох хлопців із сусідніх сіл.

Школа в селі існувала з 1884 року, 20 роках XX ст. в ній навчалося приблизно 70 хлопчиків і 24 дівчинки. Лише одиниці з них закінчили три групи (класи). Польська влада запровадила в Хорівській школі навчання на польській мові. З селянських дітей села ніхто не навчався в гімназії, лише один учень закінчив учительську семінарію. В гімназії навчалися переважно діти польських чиновників та осадників. Більшість селян були малописьменними або й зовсім неписьменними. За часів панування Польщі постійно знижувався матеріальний рівень більшості хорівських селян, яких не брали на роботу на фабрики, залізницю, державну службу, вони переважно вели домашнє господарство.

Наш край в 1939р. – першій пол. 1941 року ¹

1 вересня 1939 року нападом нацистської Німеччини на Польщу розпочалася Друга світова війна. Сотні острожан, що на той час перебували в рядах Війська Польського, зустрілися з цією найбільшою в історії людства війною в перші її години. Винятковий героїзм в боях з німецькими танковими силами проявили кавалеристи 19-го полку уланів волинських, що до війни стояв в Острозі.

На світанку 17 вересня 1939 року польсько - радянський кордон в районі Острога перейшли частини Червоної Армії, і, майже не зустрівши опору польських прикордонників і армійських підрозділів, оволоділи містом. Острог увійшов до складу возз'єднаної в складі Радянського Союзу Української РСР і в грудні 1939 року став районним центром новоутвореної Рівненської області. На українську мову викладання перейшли колишня гімназія, що стала іменуватися середньою школою, початкові школи, педагогічне училище. Стала видаватися україномовна районна газета «Нове життя», запроваджувалися безкоштовна освіта і медичне обслуговування. вживалися заходи по боротьбі з масовим у місті безробіттям. Водночас були ліквідовані організації

¹ Джерело: Микола Манько. «Дев'ятсотлітній Острог» Історико-краєзнавчий нарис. – 2000р. – с. 30-31

політичних партій, національно-культурні просвітницькі і добродійні товариства, відбулися масові арешти і депортації їх активістів – людей різних національностей. Населення на практиці мало можливість ознайомитися з основами командно-адміністративної економіки і її репресивної системи.

В лютому 1940 року отримав державний статус Острозький історичний музей, в склад якого увійшли збірки приватного музею Йосипа Новицького, що в 20-30-х рр.. діяв при Російському благодійному товаристві.

Завдання для учнів: 1. Які зміни відбулися в нашому краї після вересня 1939 року?

Наш край в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)¹

В підбірці документів розповідається про окупаційний режим і рух Опору в нашому краї.

Донесення про ситуацію в Україні

27 серпня 1941 року

213 дивізія безпеки

(...)

Політична ситуація

а) Волинь

Після введення у дію дивізії на Волині політична ситуація зазнала змін. Спочатку українське населення Волині вітало німецький вермахт як визволителів від радянського панування. Польське частина населення також виявила свою готовність до співпраці... Після того, як українці почали організовуватись у комітети взаємодопомоги й встановлювати службу порядку, в їхніх рядах почав поступово зростати вияв політичної волі. (...) Зокрема, у таких містах, як Луцьк, Рівне, Ковель, Дубно, та Остріг усе сильніше проявляється прагнення до незалежності і до звільнення від німецького впливу. (...) Стремління до самостійної України стає щораз більш виразним. Ці прагнення знаходять звичайно головну підтримку серед інтелігенції міст.(...)

Фон Курбієр

Завдання для учнів: 1. Прочитайте документ і дайте відповідь на запитання «Як змінилось ставлення до німців у ході війни?»

¹ Джерело: Марія Данилюк, «Стають відомими нові сторінки історії українського визвольного руху». – «Замкова гора». — 11.10.2008 р.

Берлін, 30 березня 1942 р.

Секретна справа Рейху

Начальник поліції безпеки і СД

(...)

Український рух опору

Згідно з рапортом командира поліції і безпеки і СД у Києві, нелегальна група ОУН Мельника поширила нову листівку у формі брошури на 12 сторінках, яка містить меморандум голови (розпущеної) Національної Ради Києва, Миколи Величківського, звернений до рейхскомісара України... У Рівному ... начальник СД конфіскував №32/51 газети «Волинь» за 22 березня 1942 р. через статтю одного з прихильників Мельника, Самчука, зміст якої був ворожий щодо німців. 21 тисяча примірників цього номера були знищені.

В Острозі мер, його заступник і 5 інших осіб були арештовані за те, що дозволили в міській друкарні нелегальне виготовлення листівок, які містили «10 наказів руху Бандери».

Завдання для учнів: Прочитавши документ, зробіть висновок про ставлення німецьких окупаційних властей до українського національного руху. Спробуйте пояснити причини такого ставлення.

Выписка из разведсводки штаба соединения партизанских отрядов Каменец-Подольской области №7. 1 июня 1943 г. х. Гороховый. ²

¹ Джерело: Марія Данилюк, «Стають відомими нові сторінки історії українського визвольного руху». — «Замкова гора». — 11.10.2008 р.

² Джерело: Володимир Сергійчук, «Бої УПА проти фашистів», «Освіта», 8 квітня 1993 року.

Г. Славута. В лесах Острожского, Шумского и Мизочского районов националисты активизируют свои действия против немцев. По 60-70 повозок выезжают из засады на разные операции. Конфисковывают имущество польского населения и сжигают села. Обстреливают партизан и устраивают засады. Проходит обучение мобилизованных украинцев военному делу даже с песнями. По большим селам проводят митинги и агитацию, направленные против немцев и Советской власти, обязывают организовывать перевязочные пункты

Польская полиция, находящаяся на службе у немцев, спровоцирована выступить против националистов. В селах: Хоров, Верхов, Розважье наблюдается большое продвижение на восток, были налеты на райцентры Ляховцы и обстреляли Плужное. Националисты проникают в Славутские леса. В районе Острога (на старой советской приграничной территории) дислоцируются 2-3 группы (курени) националистов. В селах Дорогоща, Ялвожин Плужского района, а также в Стриганы и других селах Славутского района расклеены националистические листовки.

Завдання для учнів:

1. Прочитайте документ. Що нового ви дізнались про національно-визвольну боротьбу в нашому краї?

2. Які факти свідчать про розмах руху Опору в нашому краї?

Розпорядження голови Острозької райуправи про смертну кару за порушення комендантської години та світломаскування¹

23 червня 1943 р.

На підставі розпорядження пана ортскоменданта в Острозі заборонено ходити по вулицях після 21 години. Хто до цього не застосується і буде ходити після вказаної години, буде розстріляний.

В помешканнях світло до 22 години мусить бути затемнене, а в 22 годині згашене.

Легковажне ставлення до цього розпорядження пана ортскоменданта потягне за собою смерть

Голова району

¹ Джерело: Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941-1945. Документи і матеріали. – Львів, «Каменярь», 1989, с.23

Із повідомлення голови Острозької райуправи про введення системи заложників

3 вересня 1943 р.

На підставі розпорядження пана ортскоменданта м. Острога від 3 вересня 1943 року цим подається до відома населення м. Острога, що на кожний доконаний акт саботажу або за вбивство одного в німецьких урядників , або належних до німецького війська осіб на території м. Острога буде взято відповідно до заподіяної шкоди певну кількість людей як закладників з найкращих громадян м. Острога, які будуть на місці розстріляні.

За кожного вбитого німецького вояка чи німецького урядника буде розстріляно 10 громадян міста.

При цьому закликаю населення до дотримання цілковитого спокою, підпорядкування як цивільній, так і військовій владі.

Голова району

Завдання учням: На підставі документів розкажіть про окупаційний режим в нашому краї.

Визволення міста Острог ¹

Першими визволили місто Острог партизани з'єднання імені Ф. М. Михайлова 13-14 січня 1944 року. Але утримати його народні месники не змогли і згодом відступили до своїх баз.

Серед тих, хто звільняв Острог, слід згадати комісара партизанського з'єднання Гната Васильовича Кузовкова. Партизани з'єднання , очолюваного Героєм Радянського Союзу А.З. Одухою та комісаром Г. В. Кузовковим, провели близько 600 боїв з ворогом, підірвали 287 ешелонів з живою силою і технікою окупантів, брали участь у визволенні Славути, Ізяслава, Плужного, Острога.

Повне і остаточне визволення нашому місту принесла Червона Армія 27 січня 1944 року. Острог звільняли воїни 866-го стрілецького полку 287-ї стрілецької дивізії 24-го стрілецького корпусу 13-ї армії Першого Українського фронту.

¹ (За матеріалами Острозького державно – культурного заповідника)

В ніч на 27 січня першими вступили на західний берег Горині батальйони розвідки на чолі з А. Д. Провізіоном. Вони знищили сторожову охорону, підійшли до крайньої вулиці міста.

Кров холоне в жилах

Трагедії спалених сіл району

Грозів¹

Зупинись, людино! Поклонись землі, омитій кров'ю батьків і братів наших. Посивіли від скорботи їх матері, оплакали їх близькі і рідні.

Війна .. Хто пережив її, той знає, скільки горя і страждання принесла вона нашій землі. Ще й досі важким боєм пам'яті озиваються до нас оті далекі, окривавлені ворогом дні і ночі. Озиваються муками закатованих...

Широкою долиною між двома рядами розлогих горбів тихо тече невеличка річка Заводна. Між горбами в долині зеленіє розкішна вільха. У густих садах потонуло село Грозів. У центрі села ясно виблискують золоті куполи церкви.

Сонце було вже високо над хатами і пригрівало дедалі дужче. З покритих намороззю покрівель здіймалася пара й скапувала вода. Тільки в затінку, під тинами в садках та калюжах ще лежав сивий іній. По річці повзли останні клубки туману, і вода вже іскрилася з-під них, вибиваючи сонце.

Ранок був ясний і прохолодний. У повітрі після нічного приморозку стояла бадьора свіжість. Чоловіки спішили в поле. Одні, доїдаючи на ходу сніданок, ішли копати картоплю, інші їхали з плугами на оранку, ще інші везли на возах борони й мішки з зерном на посів. У домівках лишились жінки-господині, готувались до Святої Покрови, пекли хліб, пироги. І ніхто з них не знав, що багато їх не вернеться з поля, не піде до церкви, не пройде більше рідними стежками, встеленими жовтогарячим осіннім листям.

Розповідають старожили села про те, що у вівторок перед Покровою 1943 року приблизно о 9-ій годині ранку на землях наших сіл почалося справжнє пекло. Підходили чорні круки до Грозова, а позаду вже лишалися руїни згарища Білашева, Галівки, Точивик. Материнські плачі та ридання розтинали густий дим, що здіймався чорним стовпом; до неба. Побачивши цей дим, зачувши дикі крики, люди почали лишати свої домівки рятуватись, як хто міг. Втікали жителі. Та не всім судилося втекти і сховатися від ворога. Рудюк Петро Григорович та Рудюк Ганна Карпівна не встигли добігти до села Грем'ячого, ворожа куля наздогнала їх.

На березі річки Заводної розрісся чималий гущавник. Багатьом він став за схованку. Думали Демчук Петро Андрійович з своєю дочкою Ганною, що і вони знайдуть тут свій рятунок. Але не судилося. Згадали вони про те, що може згоріти в клуні молотарка, основне хліборобське знаряддя. Побігли додому, випихають молотарку із клуні та німець тут, як тут. Затягнули вороги молотарку назад і туди ж заштовхали батька і дочку. Закрутили міцним дротом двері клуні і підпалили.

¹ Записала від жителів с. Грозів учениця Демчук Л., 1996 р.

Горіло все, горіли живцем батько з дочкою і дикий крик рвався з охопленої вогнем клуні.

Кати направляються далі...

А в цей час дружно бігли ховатися в густий верболіз випещені материнською любов'ю і материнським молоком п'ятеро Михалкових дітей. Та не встигли вони добігти до гушавника. Довелось заховатись їм у грядках капусти. Але знайшли їх варвари і розстріляли Зосю, Ганну, Одарку, Василя, Івана Стецюків. Коротке життя випало на їх долю. Не встигли вони доволі натішитись молодістю, не встигли доволі напиться джерельної водиці із батьківської криниці, що сиротою осталась при дорозі...

От і вже пів села горить. Реве худоба, скавучать на прив'язі собаки, кричать люди... «Те, що пережили і побачили в цей день ми, нехай не доведеться пережити більш нікому, — говорить Соболь М. І. — Найшло їх як сарани, обходили кожен хату, потім підпалювали, вбивали з реготом всіх, хто траплявся їм на шляху. Здавалося, що і земля стогнала і от-от не витерпить такого страждання та провалиться в безодню».

На сьогодні німці уже натішились людським горем, плачем, біллю. Зупинились біля церкви на відпочинок...

Наступного дня почали свою «роботу» із святині Божої — церкви. Ніхто не думав, що церкву зачеплять.

Та варварів ніщо не спинило, хоч в кожного були пояси з написами «З нами Бог!». Горить церква, а людожери радісно проходять далі селом, палять, палять, палять...

От і минули село. Лишився хутір села Грозова. Жителі із шляху хотіли врятувати своє життя і всі втікали до хутора, думаючи, що туди не ступить ворожий чобіт. Всі сховалися у Матвійчукову клуню. Назвемо тих, кого пам'ятають односельці: Бардюк Сава, Бардюк Марія, Бардюк Ганна, Бардюк Андрій, Бардюк Галина, Домашук Арсен, Домашук Профер, Домашук Зінька, Домашук Ярина, Матвійчук Семен, Матвійчук Оліта, Поліщук Уляна, Сорочинський Іван М., Давидюк Євдокія Ів., Фридрих Григорій, Фридрих Олена з дочкою, Давидюк Петро Васильович, Давидюк Леонід Петрович. Іванова Ганна Захарівна з дочкою, Барабаш Віра Федорівна із своєю матір'ю. Демчук Володимир Мих., Сорочинський Федір Вас., Демчук Петро Андр., Демчук Ганна Петр. Але марні були надії наляканих людей. А кровопивці добиралися і сюди. Обкрутили колючим дротом клуню і підпалили. А собі на потіху провели по охопленій полум'ям клуні автоматними чергами. Людський крик здіймався аж під хмари, чули цей крик люди, які заховалися в лісі. Згадає Шевчук О.Р. - «Якби земля, дерева, вода вміли говорити, вони б передали б ту жахливу, болючу картину. Почувши цей крик, в мене спочатку піднімалося волосся на голові, потім проходив він, як гострим ножом, по усій середині, і ішов у ноги, а ноги ставали не свої, руками береш і піднімаєш, а вони назад падали на землю».

У кожного жевріла надія на рятунок. Не покидала вона і сім'ю Матвійчуків, яка заховалася у старій цегельні. Та карателі знайшли їх. Вивели. Тим часом їхала підвода з шляху з якимось чоловіком. Вони його зупинили і вбили. Посадили на хуру Матвійчука Якова, а жінку і трое дітей поставили перед ним. Стоїть Надія з

маленькою на руках Галинкою, поруч Ніна і Ганна. Стоять вони як квіточки, що тягнуть до сонця. Жити, жити, жити... Ні, це не квіти, то дочечки, сестрички тягнуться до мами. «Ми хочемо жити, мамо», — говорить заплакана Ніночка, А у відповідь автоматна черга. Немає Ніночки. Немає Галочки. І Ганночки... Лежать три сестрички, три квіточки України. Під Матвійчуком земля розступилася, але не хоче взяти його до себе: Благає він німців: «Убийте мене!!!». А вони регочуть і змушують його дивитись на мертвих діточок. «Бачив, лежать донечки на землі, як ті пташечки безпорадні. Краще б я осліп чи грім у серце вразив», — продовжує згадувати Матвійчук. Матвійчук застогнав від гострого почуття власного безсилля і сльози потекли у нього по щоках, коли він обвів поглядом поля, ліси, цю землю, чисту як золото, де пшениця і жито, і ячмінь, і буряки — все мало бути повним колосом. Тільки не посієш людяності, добра, сердечності в душах чужоземців Боже, невже правда, що породила їх жінка-мати?

Від рук карателів загинули жителі: Данильчук Ольга Терент., Демчук Іван Куз., Покотило Христина, Макарук Ганна Туфанівна, Макарук Ганна Данилівна, Тишко Петро, Фрідріх Олена Федорівна, Бардюк Микола Степ., Ішук Калістрат, Соболь Антон Іван

Грем'яче

А того ж дня у сусідньому селі Грем'яче загину, ли від рук карателів жителі: Шиідерук Кулина Й., Шиндерук Горпина Й., Ткачук Максим Ткачук Кулина, Ткачук Одарка Омелянівна та її двоє дітей, Балабуха Надія Волод., Тарадайка Григорій, Політика Гнат М., Політика Любов, Політика Хіма, Ліщук Михайл Наум. Котюбін Семен, Макарук Гнат та багато інших.

Спалили все. Одні круки кричали зграями над згарищами села.

Михайлівка

Сонце сховалося за ліси, вечірня зоря розливала по небу червоні; потоки. На село лягла глибока тиша. Селяни ще носили воду до хати, рубали дрова, ще часом хто-небудь проїжджав хурою, щосили поганяючи коней, і вони з тупотом мчали по дорозі. А помалу згасав день, попеляста синява обгортала землю — завмирав рух на селі, затихали подвір'я, порожніли вулиці. Втомлені поля поринали в морок. Швидко надходив осінній вечір і заволодів землею.

Ніч уже охопила землю. Зорі срібною росою поблискували в темній глибині неба. На селі було тихо, тільки часом гавкали собаки та іноді повівав вітер, і дерева починали легенько похитуватись і тихо шепотіли листям.

Село наче розтало, наче вкуталось сірим осіннім присмерком. Не видно було ні хат, ні тинів, ні садків, тільки вогники зрідка світилися у вікнах.

Та цю чудову тишу розбудив гуркіт мотоциклів. Стривожились люди. В село в'їхали німці. Це було опівночі. У вівторок перед Святою Покровою 1943 року. Почався на селі рух. Люди ховалися: одні в погреби, інші втікали в ліси. Карателі оточили село і вичікують Чого вони чекають? Ніхто не знав. Згадує про це Новак Л. М. «Дай, Боже, те, що пережили й побачили в цю ніч ми. нехай не доведеться пережити більш нікому».

На світанку фашисти почали діяти. Першою запалили хату Чумака Дмитра і одночасно на шляху запалала хата. І почалася стрілянина. Не проминули ні однієї

хати. Горіло все. Горіло і палало. Страшно і гнівно. Зникло все. Пропало все. На другий день люди, які лишились в живих, ходили збирати трупи односельців...

Завдання для учнів: Дізнайтесь від старожилів про окупаційний режим у вашому населеному пункті, запишіть спогади.

Курси медичних сестер в Острозі в роки німецької окупації¹

Після закінчення Другої світової війни в радянській періодиці, художній та документальній літературі, кінофільмах висвітлювались тільки звірства фашистів. І це закономірно, але на окупованій території тривало культурне, освітнє життя. Та для радянської ідеології його не існувало.

В Острозі протягом всієї окупації діяв краєзнавчий музей, театр, а в середині 1942 року були відкриті тримісячні курси вчителів та медичних сестер. Про останні я хочу більш детально розповісти. В червні 1942 року за направленням головного районного лікаря Ксенії Цибульської (в заміжжі Захарчук) в міському відділі праці проводився набір слухачів на курси медичних сестер. На курси приймали юнаків і дівчат, яким виповнилося п'ятнадцять років. Для навчання була набрана група із 33 чоловік. Навчання проводилося безкоштовно в одній з кімнат колишнього монастиря капучинів в районі Кідрів (тепер Національний університет «Острозька академія»). Для приїжджих слухачів в головному корпусі монастиря був обладнаний гуртожиток. Деякі студенти жили у знайомих чи наймали квартири. Основна маса молоді, що навчалась на курсах, була з Острога і Острозького району. Інші – з міст Рівного, Здолбунова, Гощі, селища Квасилів.

Займалися з 9-ї години ранку до 18-ї вечора. До 14-ї години студенти в міській лікарні проходили практику, а з 14-ї до 18-ї вивчали теорію. Підручників по медицині не було. Писали конспекти.

Викладачів на курсах медичних сестер було семеро. Хірургію викладав Петро Пославський, мікробіологію – Микола Янчевський, терапію – Степан Храневич, латинську мову і фармакологію – аптекар Вацлав Жовтовський, санітарію і гігієну – Олександр Диджуль. Медичну справу вела Ніна Сахалашвілі. Керівником курсів була окружний лікар Андрієвська. Навчання велося українською мовою.

Майбутні медичні працівники практичні навички здобували в міській лікарні, яка знаходилася на нинішній Старостинській вулиці. Керівником практичних занять була Ніна Сахалашвілі, яка перед війною закінчила Львівський університет. В хірургічному відділі практичні заняття проводила операційна і перев'язочна сестра Ксенія Соколова. Курсанти були присутні при хірургічних операціях, здійснювали внутрішні ін'єкції, вели лабораторну справу, ставили банки, допомагали лікарям.

В 1942 році при лікуванні хворих міські лікарні користувалися довоєнним запасом медикаментів та перев'язочних матеріалів. В середині року вже відчувалася нестача тих чи інших ліків.

¹ Джерело: «Замкова гора», 17 листопада 2001 р.

При проходженні медичної практики курсанти отримували від міської влади гроші у дойчмарках і продуктові талони.

Під час теоретичних занять курсантів щоденно опитували з різних тем і ставили оцінки за п'ятибальною шкалою. Оцінки також ставились і за практичні заняття.

Після закінчення курсу всі слухачі здавали випускні екзамени. 4 листопада 1942 року всі випускники медичних курсів одержали «засвідчення» (посвідчення) на німецькій і українській мовах. Приведу витяг із одного із засвідчень. *«Пан Антонюк Феодосій, народження 24.01.1926 в Межиричі, національності української, прослухав трохмісячний курс сестер в Острозі. Після відбуття практики та науки склав екзамени перед Іспитовою Комісією з задовільним успіхом.»* Внизу підписи сімох викладачів. Посвідчення завірено печаткою управи з тризубом.

Курси закінчили дванадцять хлопців і двадцять одна дівчина. З усієї групи мені вдалося встановити прізвища лише деяких з них: Едуард Цибульський (син лікаря К. М. Цибульської), Ніла Руцька, Віра Томашевська, Ольга Якубовська, Олена Демидюк з м. Острога, Феодосій Антонюк, Олена Ільчук, Анастасія Мудрик з с. Межиріч, Олександр Свішевський з с. Новородчиці, Юхим Савчук з Малє Дерев'янце, брат і сестра Скола (чехи) з Квасилова, Марія Поліщук з с. Грем'яче. Після закінчення курсів місцеві дівчата залишилися працювати медичними сестрами в міській лікарні.

По різному склалася доля випускників медичних курсів в Острозі. Наведу декілька прикладів. Феодосій Антонюк після закінчення війни вступив у Львівський медичний інститут і до виходу на пенсію працював лікарем в різних районах Рівненської області та місті Острозі. Анастасія Мудрик (в заміжжі Стефаник) до осені 1943 року працювала в міській лікарні, а 10 листопада того ж року була мобілізована в ряди УПА, де пробула до лютого 1944 року. В червні 1944 була арештована органами НКВС і засуджена на десять років ув'язнення. Після таборів поміняла професію. Віра Томашевська (в заміжжі Денисенко, Дригало) відразу ж після курсів з 4 жовтня 1942 року по 1 жовтня 1943 року навчалася в м. Рівному в школі сестер-акушерок. Після війни працювала в інфекційному відділі, санітарній станції, обласній психоневрологічній лікарні, звідки пішла на пенсію. Олександр Свішевський у рідному селі працював ветеринарним лікарем, Юхим Савчук виїхав у місто Крем'янець, що на Тернопільщині, і все життя присвятив медицині. Олена Ільчук була медичною сестрою в підрозділах УПА.

Цікавий факт. Після закінчення Великої Вітчизняної війни радянська влада визнала навчання на окупованій території правомірним і згідно виданих посвідчень надавала роботу в медичних закладах міста і району.

Це було, було... ¹

В спогадах Є. Жигальського розповідається про учасників руху Опору в нашому краї

Мого брата Неофіта Миколайовича Жигальського забрали з Львівського політехнічного інституту й запроторили в Рівненську, а пізніше в Дніпропетровську тюрму, а потім аж у Воркуту на десять років – будувати соціалізм. Яюсь подумалося:

¹ Джерело: «Волинь», 13 березня 1998 року

якщо російські шовіністи кажуть, що Севастополь – «город русских моряков», то чому б не відповісти їм, що Воркута «місто українських політкаторжан».

Розповідаючи про ті жахливі поневіряння, брат згадував прізвища всіх своїх мучителів. Якось він розповідав. Врятувало його ось що. У Воркуті один добрий чоловік, показуючи на дебелого німця, що шукав у снігу щось їстівне у вилитих помиях, застеріг: «Не роби так, бо помреш». І справді, німця незабаром не стало. Пізніше Неофіт потрапив у шахті в аварію, його поклали в санчастину. У цей час відбувся загальний страйк в'язнів. Багатьох тоді розстріляли. Отак одна біда відвернула другу -вірогідну смерть брата. Розповідав він також, як допоміг вижити одному знаному академіку (прізвище його, я на жаль забув). Коли розвантажували вагон з картоплею, кілька мерзлих бульб Неофіт кидав за пазуху і приносив вченому. Перебуваючи в таборах Воркути, брат чекав, що йому «пришиють» ще більше років, якщо знайдуть фотографії повстанців, яких він фотографував у симонівському лісі. Але, на щастя, обійшлося.

Скільки разів я просив його хоч коротенько описати своє страдницьке життя! Нарешті він погодився. Але 27 квітня 1993 року Неофіт передчасно раптово помирає.

Зовсім небагато лишилося щирих борців за Україну. Нинішня влада їх зневажає, а вони – якісь спокійно-скорботні, мовчазні. А інші... Хто в могилах, а більше -- у полях: поспіхом поховані, призабуті, потай оплакані. Ветерани-комуністи кажуть, що то була «дитяча забава» - розкидати листівки з написом «Христос Воскрес! Воскресне Україна!». А тим юнакам дали по 10 років каторги (писати «засудили», «присудили» не хочу, щоб не лукавити, бо то був не суд, а розправа).

Завдання для учнів: Довідайтесь від старожилів про повоєнний період (1945-1950рр.) у нашому краї

Досліджуючи історію рідного Тесова ¹

В спогадах автор змальовує післявоєнний період, процес радянзації нашого краю, зокрема утворення колективних господарств (колгоспів)на прикладі свого рідного села.

Наше село було звільнене від німецько – фашистських завоювників першим стрілецьким батальйоном, яким командував капітан А. Н. Харичев. Життя стало налагоджуватись. Кажуть: «Як тривога, то до Бога». Після приходу Червоної армії влада взялася за відновлення богослужіння. В серпні 1944 року оформлено договір на оренду двоповерхової будівлі (зараз знаходиться біля зерносховищ), у якому вказується, що будівля була власністю поміщика Рибаківа (насправді це була кухня поміщиків Гуманських), і мешканці сіл Тесова і Хрінова бажають у ньому молитися.

Першими договір підписали Яків Рибаків, Федора Лелях, Данило Франчук, Михайло Слободюк.

Після ретельної перевірки (як повадився під час німецької окупації, які погляди на Російську православну церкву і т. д.) було видано справку про доступ до Богослужіння «бывшему священнику, протоиерею (автокефальной церкви) Иоанну Черстянку». Такий же документ видано Пилипу Потаповичу Велигурському.

¹ Джерело: Досліджуючи історію рідного Тесова. Спогади Євгена Жигальського, с. Тесів. – «Життя і слово», 2005 р.

Однак у заяві від мешканців сіл (без підпису) до прокурора Республіки є твердження, що даний церковний будинок використовувався до 1959 року, коли «председатель Татарников распорядился забрать огорожу».

Із району була відповідь: «Жалоба неосновательна», оскільки «ограда была построена по халатности бывшего руководства к-за из материалов колхоза».

Після встановлення радянської влади вже з 1948 року посилилась агітація за утворення колективного господарства. Не раніше, тому що у 1946-1947 рр. зі Східної України (і навіть з Калуги) був великий наплив голодного люду, якому тесівчани допомагали як могли.

У ці роки селяни сплачували неймовірно великі податки. Примусовий вступ до колгоспу особливо боляче сприймали більш заможні господарі.

Однак вже п'ятого січня 1950 року в газеті «Сталінський шлях» читаємо, що «колгосп ім. 30-річчя ВЛКСМ» організований у 1948 році. Спочатку об'єдналися 30 господарств і далі зазначається, «що трудова дисципліна ще не в належному рівні».

Цю замітку подав тодішній голова колгоспу Денис Овсійчук, який повернувся з фронту. В наступному році (голова колгоспу Шиндеровський) практично завершилася колективізація по Тесівській сільраді. Господарство мало сім бригад, окремо одну бригаду з вирощування коксагізу. Агрономом від МТС був Саїд Аблаєв, виходець з Казахстану (а Білоцерківський с/г інститут у 50-ті рр. більшість випускників направляв у Казахстан).

Проводилась посилена пропаганда переваги колгоспного ладу. Наприклад, у тій же газеті за 1951 рік читаємо: «По-новому організуємо в'язання снопів» або «Агітують і словом і ділом», де зазначається, що Андрій Шульгун косить хліб по 0,60 га за день, а Зінаїда Петриненко, ланкова, нажинає серпом за день 0,18 га.

Наголошувалося, що «Трудове селянство любить радянську державу, безмежно вірить своїй компартії, своєму вождю, батькові і вчителю тов. Сталіну». У той час районна влада особливу увагу надавала будівництву клубів, бібліотек. І такий клуб був побудований із будинків розкуркулених селян у 1952 році (недалеко від південного паркану колишньої церкви).

У 1970 році по сільській раді нараховувалось 236 дворів, населення – 714 чоловік. На фронтах Другої світової війни билися з гітлерівцями 74 жителі, з них 18 загинуло.

У 1941 – 1949 рр. підрозділи воїнів УПА сходилися в кривавих сутичках як з німцями, так і з каральними законами енкаведистів.

Для селян, особливо тих, хто жив на хуторах, це були роки життєвого ризику, страху і поневіряння.

Завдання: 1. Прочитавши текст, розкажіть про процеси, які проходили в нашому краї в повоєнний період.

2. Як ставилось населення до нововведень радянської влади?

Така нелегка доля , або що дала мені Радянська влада ¹

Народилася в селі Дерев'янчому. В лютому 1943 року вийшла заміж у село Лючин. А було то під час війни. У жовтні цього ж року німці спалили наше село, як і навколишні села. Люди викопували землянки, як ми їх називали балгани, і жили в них.

У лютому 1944 року, як німців з нашого краю вигнали, мій чоловік Іван Іванов пішов на фронт. господарювати прийшлося самотужки. До того ж радянські солдати забрали одного коня , «для нужд фронту». Я залишилась з одним. Сама обробляла землю, косила, жала, ціпом молотила, поставку здавала. За все одержувала копійки.

Навозила дерева, щоб почати будувати хату замість спаленої. А восени 1944 року прийшла похоронка на мого чоловіка, в якій повідомлялося, що сій чоловік, «выполняя военный долг, погиб смертью храбрых».

Три роки я була сама, а в 1947 році вийшла заміж за вдівця Арсена Кондратюка з нашого ж села Дерев'янчого, у нього померла жінка, яку побив радянський уповноважений.

Але недовго ми жили вкупі, бо в 1949 році Арсена засудили за те, що він боровся за вільну Україну. Описали наше господарство, майже все забрали. Правда, збалгана мене з дітьми не викинули. І пішла я в колгосп. Працювала на різних роботах. Спочатку була дояркою, але оскільки чоловіків майже не було, то стала їздовою. Не було в що тепле одягнутися і взутися, я простудилася і стала хворіти. В 1955 році вийшла з колгоспу, бо здоров'я ослабло, а мене все пхали на тяжкі роботи як жінку класового ворога. А ще й може через те, що в 1944 році, коли проходила облава (енкаведисти забирали чоловіків, щоб послати їх на фронт), мого тата розстріляли, а братові Омеляну Маліновському дали 10 років сталінських таборів

От через те я мусила страждати, терпіти знущання. До лікарні їхати – транспорту нема. Хоч і пропрацювала 15 років, та пенсії не дали, бо « не виробила мінімуму трудоднів». Та й роботу тоді обліковували так несправедливо, що через несписання моїх виходів на роботу мусила звертатись аж до Хрущова. Ось такий був час, така була моя доля.

Завдання для учнів: Прочитавши документ, підготуйте розповідь про здійснення радянзації у повоєнні роки в нашому краї.

Твій рядовий, Перемого

Щороку, коли земля одягає пишно-зелені, уквітчані весняними квітами шати, коли наближається свято Перемоги, Микола Георгійович Зиков дістає із шафи військовий китель, весь у медалях та орденах, і, дивлячись на них, подумки лине у роки своєї молодості, у далекий 1941-ий. Шкода, що випали вони якраз на початок війни. Микола Георгійович пригадує пройдений з кровопролитими боями шлях своїх товаришів, однополчан, земляків, яких уже немає в живих. Від цих спогадів часто його очі зволожуються слізьми.

¹ Спогади жительки с. Дерев'янче Острозького району Рівненської області Кондратюк Євгени

Коли почалася війна, Миколі Зикову якраз виповнилося 18. У серпні 1941 року призваний до Армії. Спочатку було недовге навчання у полковій школі, і – на фронт, у Сталінінград. Перший бій завжди пам'ятний. Не забуває його і Микола Георгійович. Та й не тільки перший бій. Добре, до найменших подробиць, пам'ятає він весь свій бойовий шлях.

А був він не злегких, всі ми добре знаємо з розповідей, з кінофільмів, книг, що таке Сталінінградська битва. Довилося і оборонятись, і йти у наступ. Тут М. Зиков був вперше поранений. Та після надання медичної допомоги знов вступив у бій. Потом – друге поранення, на цей раз значно важче. Миколу Георгійовича відправили на лікування у госпіталь, у місто Саратов.

Після видужання молодий боєць за направалення поїхав на навчання до Ленінграду, у військово-інженерне училище. По його закінченні – поповнив ряди військ Ленінградського фронту. А після зняття блокади Ленінграда був направлений до складу 1-го Українського фронту. Брав участь у звільненні Польщі, дійшовши аж до Берліна. Форсував річки Віслу, Одер, Нейсе...

...Ніжно провів рукою ветеран по орденах та медалях. Зупинився на ордені Червоної Зірки, погладив його і мимоволі перед очима з'явилась картина: мальовнича краса річки Одер, радянські бійці готуються до її форсування. На той час Микола Георгійович був командиром саперного взводу. Командир батальйону дав вказівку розвідати і знайти більш зручний підступ до річки. Микола Георгійович і ще два бійці відправились на пошуки такого місця. Але його увагу привернув з боку річки вхід у бліндаж, підійшовши ближче, він зрозумів, що там німці. Довго не думаючи, юний боєць вкинув у бліндаж гранату. Коли дим після вибуху розсіявся, він побачив двох німців з піднятими руками. Ще два німецькі офіцери були вбиті. Полонених Микола Георгійович відправив у штаб, а сам повернувся назад у бліндаж. Тут він найшов польові сумки з документами, зброю та особисті речі офіцерів. Знайдені документи та допит полонених дали командуванню цінну інформацію, яка допомогла успішно форсувати Одер і просуватися з боями вперед.

Згодом, у газеті Микола Георгійович прочитав, що за успішне виконання завдання командування нагородило його орденом Червоної зірки.

І ось настала 9 травня 1945 року, наші війська у Берліні салютували Перемозі, а Миколо Георгійович із своїми таваришами ще два дні брали участь у боях за Прагу, де й здобув медаль „За взяття Праги”.

Чимало стоптали землі ноги молодого бійця у військових чоботях, чимало страхіть бачили його очі. Мужньо переносив усі труднощі, з болем у серці втрачав бойових побратимів, хоча смерть не раз ходила за кілька кроків і від нього.

Миколі Георгійовичу Зикову – 75 років. Ще зовні досить міцний, стрункий, по-військовому загартований, з мужнім вольовим обличчям і відважним поглядом. Майор у відставці.

Після війни не закінчилося його військове життя: служив у Збройних Силах, а останні десять років – в саперному батальйоні, що дислокувався тоді у м. Острозі. З 1 червня 1966 року був звільнений у запас.

Нагороди. Тішать вони око ветерана, виблискують на сонці, виграючи лагідними промінчиками. Здається один їхній промінчик заглянув в очі майора у відставці Зикова, на його обличчі з'явилась посмішка. Ці нагороди – все його життя.

Микола Георгійович щаслива людина. І в першу чергу тим, що вніс і свій невеликий вклад у Перемогу. Щасливий тим, що донині живе на землі, що його шанують і поважають люди. Щасливий, бо, роздумуючи над пройденим життєвим шляхом, він розуміє, що прожив його не дарма. Адже як приємно бачити мирне небо над головою, чути дзвінкий дитячий сміх. І як би важко нам зараз не було, ми повинні радіти життю, з усмішкою долати всі незгради, треба його любити, бо за нього багато людей віддали своє здоров'я, свої сили, своє власне життя. Ми про це пам'ятаємо. Ми цього ніколи не забудемо.

О. Веруцька.

Завдання для учнів : запишіть спогади учасників, очевидців подій Другої світової та Великої Вітчизняної війни

Стежкою трудової слави ¹

В 50-70-х роках у нашому краї велося інтенсивне будівництво промислових і сільськогосподарських об'єктів. Серед новобудов -- Острозький плодоконсервний завод, першим директором якого був Василь Мусійович Вальдман. 25 років свого життя він віддав народженню, розквіту і міжнародній славі підприємства, що залишилися нині тільки спогадами.

До того, як почав будуватися плодоконсервний завод у 1965 році, Василь Вальдман працював старшим бухгалтером Оженинського сільського споживчого товариства, старшим бухгалтером райзаготконтори, згодом її директором, головою правління райспоживспілки. Відповідальність, працелюбство, порядність Василя Мусійовича були гідно оцінені керівництвом, саме тому йому доручили очолити будівництво плодоконсервного заводу. На той час старанний керівник вже мав люблячу дружину Євгенію, з якою поєднала робота, синів Юрія, Василя та власноруч збудовану шлакову хату, в якій проживає і донині. Важко було починати, але, як кажуть, до того, хто працює 24 години на добу, успіх приходить завжди. Саме так трудився Василь Вальдман.

- Бувало, приїде ввечері з роботи, сідає на телефон, обдзвонює партнерів за межами району, з якими не можна було вийти на зв'язок на заводі, – згадує Євгенія Іванівна. – А вже потім сідав за папери – на них протягом робочого дня часу не вистачало.

І вже зовсім скоро завод розрісся – тут працювало більше 500 чоловік, став базовим в області для проведення семінарів, нарад, адже естетика і культура праці тут була на найвищому рівні. Прекрасний трьохповерховий гуртожиток на сто місць з бібліотекою, пральнею, кухнями, душовими, більше дванадцяти громадських організацій, в тому числі художня самодіяльність, теплиця, свинарник для потреб працівників, 500 кущів троянд, які прикрашали територію заводу – це лише неповний перелік «плюсів» підприємства. Продукція заводу транспортувалася у 10 країн світу, першою серед яких була Японія. До речі, саме ця країна першою відмовилася від партнерства після аварії на ЧАЕС. Продукцію заводу споживали в НДР і ФРН,

¹ Джерело: О.Толочик, «Стежкою трудової слави».—«Життя і слово», 14 травня 2005р.

Чехословаччині, Фінляндії, Польщі і вона була представлена ВДНГ у Москві. Василь Мусійович вважає, що складовою успіху були надійні партнери – місцеві колгоспи, які забезпечували сировиною, крім цього, возили помідори з Одеси, Херсону, ягоди і гриби з Полісся. Та, безперечно, щоб втримувати пульт управління такого потужного економічного організму, потрібний організаторський талант. У Вальдмана – це було вміння дотримуватися свого слова; демократизм, який полягав у регулярній звітності керівника перед працівниками і вимогливість до них; вміння знаходити шляхи вирішення проблем. Так, наприклад, оригінальним і взаємовигідним було рішення «цибульної» проблеми:

- У процесі виробництва нам доводилося переробляти багато цибулі, - згадує Василь Вальдман. – Дівчата категорично відмовилися цим займатися, бо за зміну настільки пропахувалися її запахом, що тримався він не одну добу. Тоді ми залучили до роботи...бабусь. Заводським автобусом ми звозили охочих заробити пенсіонерок на роботу, вони працювали всі разом в одному приміщенні, спілкуючись між собою. А потім їм було приємно отримувати подарунки за гарну працю з моїх рук.

А ще вміння переконувати і ерудиція якось допомогли керівнику заводу отримати у Москві наряд на реконструкцію котельні. Таких прикладів чимало, тому усі нагороди Вальдмана заслужені зразковою, невтомною працею. У 1990 році Василь Мусійович вийшов на пенсію за станом здоров'я.

Завдання для учнів: 1. Дізнайтесь, які ще новобудови з'явилися в цей час у нашому краї.

2. Яку продукцію вони випускали?

Реакція не пройде ¹

Заява Народного депутата Верховної Ради від Острозщини Валерія Баталова у дні спроби державного перевороту

У цей складний і тривожний час для долі нашого народу, нашої України хочу висловити, як народний депутат республіки, своє ставлення до подій, які тривають в СРСР.

Насамперед скажу, що до влади в наслідок державного перевороту прийшли люди, яких ніхто не уповноважував на це. Здійснено грубі порушення Конституції. Від керівництво державою фактично усунуто президента СРСР.

Ці діяння путчистів осудили майже всі держави світу (за винятком Ірану, Куби, Лівії), усі чесні люди нашої держави

Уже пролилися мирна кров в Москві. Фактично іде протистояння консервативних і реформаційно – демократичних сил. Закриті прогресивні засоби масової інформації, впроваджено цензуру і т.п.

¹ Джерело: «Життя і слово», № 98 від 22 серпня 1991р.

Ніхто не знає упродовж кількох днів, де Президент, яке його здоров'я. Якби надзвичайний стан вводився з його згоди – слід було б щонайменше мати заяву Президента. Все чомусь завуальовано, все в якому словесному тумані. Чому? Адже нині народ не той, який був у 1937-му, або ж, принаймні, у 1964, коли всі дружно аплодували будь-якій акції правителів. І чи допоможе приховати факти скоєного закриття газет, телевізійних каналів, цензура?

Президія Верховної Ради України визнала діяння і створення Державного комітету по надзвичайному стану антиконституційним. Щоправда, я сподівався почути більш категоричну оцінку цих діянь від голови Верховної Ради УРСР Л. М. Кравчука та від самої Президії.

Ми повинні солідаризуватись з позицією уряду РРФСР. Ми не повинні допустити, аби на території України, інших суверенних держав діяли укази путчистів. Порядок слід наводити, так. Але тільки «чистими і не тремтячими» руками – конституційним шляхом.

Україна є суверенна і незалежна держава. У ній діють законна Верховна Рада, законний Уряд. На території республіки діють її закони, їх верховенство уже визначено. А тому місцеві влади повинні виконувати волю тільки своїх законно сформованих парламенту і уряду. Не дамо зганьбити суверенітет України, яка тільки почала спинатися на ноги.

Ми, ряд депутатів України, звернулись до Леоніда Кравчука аби 23-24 серпня було проведено позачергову і надзвичайну сесію Верховної Ради України, на якій висловити свою позицію щодо скоєного в СРСР. Вважаю, що нашому парламенту не слід оглядатись на те, коли почне роботу і що скаже сесія Верховної Ради СРСР.

В той же час ми, окремі депутати Союзу та України від Рівненщини звернулися із заявою до громадян області, аби повсюдно дотримались спокій, виваженість, поміркованість, а головне – упевненість. Ні в якому разі не слід піддаватися на провокації, з якого б боку вони не виходили.

Розумію, що комусь дуже б хотілося повернути сталінщину, диктат, перетворити нашу державу в суцільні концтабори. Але реакція не пройде!

Хай злагода, спокій і мир завжди будуть в кожній родині !

Валерій БАТАЛОВ
народний депутат України

Завдання для учнів: Опрацювавши документ, оцініть обстановку в нашому краї в дні спроби державного перевороту.

Слово „мир” мені найдорожче ¹

*Спогади ветерана Великої Вітчизняної війни Олексія
Івановича Прудкого*

Олексію Прудкому йшов вісімнадцятий рік, коли почалася Велика Вітчизняна. Тоді він закінчував I курс Київського стоматологічного інституту. А в червні 1941-го

¹ Джерело: Андрій Супрун, «Життя і слово», 16.06.2001

його мобілізували до лав Червоної Армії. Перебував у запасному полку, що дислокувався на Київщині. Згодом став курсантом Тбіліського артилерійського училища. В травні 1942 року отримав звання лейтенанта. Перше його бойове хрещення відбулось влітку того ж року. Потім у складі III Білоруського фронту Олексій Прудкий брав участь у відомій військовій операції „Багратіон”. Закінчилась вона вигнанням фашистів з Білорусії. Тоді у 1943 році лейтенанта було відзначено медаллю „За відвагу”. А за звільнення міста Вітебська – орденом Червоної Зірки.

- А після цього наша військова частина, - повідує сивочолий ветеран, визволяла Прибалтику. Я був тоді командиром взводу протитанкових гармат. Воїни відзначились у боях біля річки Гал, що в Естонії. Мене нагородили орденом Вітчизняної війни другого ступеня. Весною 1945-го брав участь у розгромі Кенігсбергського угруповання ворожих військ і взятті міста Кенігсберга. Хочу поділитися спогадами про ці бої. У центрі міста розташувалося дев'ять укріплених фортів та стара фортеця. А на околицях – 15 фортів, що були переобладнані і оснащені найновішими гарматами, іншою військовою технікою, щоб витримати тривалі бої. Там було зосереджено понад мільйон фашистів. Взяття Кенігсберга наше командування доручило військам III Білоруського фронту. Дії наземних військ підтримували військові кораблі Балтійського флоту. Пам'ятаю як 6 квітня 1945 року в усіх військових частинах відбулись мітинги, на яких зачитувалось звернення Військової ради фронту, у якому звучав заклик розгромити німецьке угруповання, цим самим наблизити день повної перемоги над ворогом.

- О 12-ій годині дня, - продовжує Олексій Прудкий, - війська почали штурм міста, обстрілявши фашистів із попереднього краю прямою наводкою гармат. А на завершення – „Катюшами”. Піднялась в атаку піхота. Ворожа оборона на головних напрямках була прорвана. У наступ рушили танки та самохідні гармати. Почала штурм і авіація. А з моря посилили вогонь кораблі. Три дні вели жорстокі бої за кожний район міста, за квартал, вулицю, будинок. Один за одним падали фронти. А 9-го квітня опір ворога остаточно подолали: Кенігсберг було звільнено.

У битві за це місто наші солдати проявили хоробрість, мужність і відвагу. Багатьом із них було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Тисячам вручено бойові ордени та медалі. Мене відзначено орденом Червоної Зірки і медаллю „За взяття Кенігсберга”. Чимало моїх побратимів полягло у тих боях. Будемо вічно берегти у серцях пам'ять про тих, хто віддав життя за честь і незалежність Батьківщини. Після розгрому угруповання нашу протитанкову дивізію відправили на Далекий Схід, де ми брали участь у розгромі японських мілітаристів. Доводилось форсувати великий Хін-Ган, звільняти Монголію. Воювати закінчив на берегах Тихого океану, у місці Дальньому.

Вже по війні Олексій Іванович продовжував навчання в інституті, закінчив вуз. Довго працював лікарем-стоматологом в Острозі. Знали його як хорошого спеціаліста. А до численних бойових нагород ще додавався орден „Знак пошани”. Нині Олексій Іванович на заслуженому відпочинку. Часто доводиться йому спілкуватися з молодим поколінням, котре не знає воєнних страхів.

Чимало грошей переказував ветеран у Фонд миру, бо хоче, щоб на планеті Земля був вічно мир, спокійно жили й трудилися люди. Для цього й воювали ветерани.

Наші земляки

АНТОН ПАВЛЮК

Антон Павлюк народився 25 грудня 1890 року в Острозі, навчався у чоловічій гімназії, яку закінчив із золотою медаллю. Друкував свої вірші в гімназійному літературно-науковому журналі «Юність». На початку 1919 року в острозькому видавництві «Будучність» вийшла перша учнівська збірка поета «Сумна радість», до якої увійшли вірші, написані в 1916 -1918 рр. Поет брав участь у буремних подіях 1918-1920 рр. Після закінчення воєнних дій прибув до Острога. Деякий час проживав у батьків, згодом переїхав до Львова, а звідти – в Чехо-Словаччину. Навчався, жив і працював у Празі. В 1925 році вийшла його збірка «Життя» (один з примірників цієї збірки є в Острозькому музеї книги). Перебуваючи у Празі, Антон Павлюк встановлює зв'язки не тільки з львівськими, а й з київськими та харківськими журналами, стає зарубіжним членом літературної організації «Західна Україна».

Все своє життя Антон Павлюк сумував за рідним Острогом. Він побував у різних європейських містах – Парижі, Берліні, Празі. Але найтепліші слова поет знаходить для міста свого дитинства і юності. Поетична уява переносить його подумки у місто над Вілією і Горинню, де бовваніє «присадкуватий гриб старого замку», де «мурів слава», де «синькою потягнуті, волинські пагорби».

Щоб тишив я себе паризькими бульварами?
Чужинець всюди. Варвар у чужій столиці.
Старого Острога – розбитим тротуаром –
Усміхнене юнацтво нині сниться...

(Шкіци)

За життя поета вийшло кілька збірок його творів, зокрема «Життя», «Лірика», «Ватра», «Полин», це ім'я з'являлося у поетичних рубриках журналів, альманахів, антологій. На початку 30-х років Антін Пилипович Павлюк переїхав з Праги на Радянську Україну і разом з багатьма іншими письменниками та діячами культури був репресований. Загинув у сталінських таборах. Тому знайти його книги нині дуже важко.

ОЛЕКСА СТЕФАНОВИЧ

1899-1970

Олекса Стефанович народився 1899 р. в с. Милятині Острозького повіту, на Волині, в сім'ї православного священика. 1914 р. закінчив духовну школу в Клевані, на Рівненщині, 1919 р. – Волинську духовну семінарію в Житомирі. В 1922 – 1944 рр. жив у Празі, де студіював на філософському факультеті Карлового університету (1922 - 1928), який закінчив докторантом філософії (дисертація «Метлинський як поет»). В 1928-30 рр. відвідував також виклади на філософському факультеті Українського Вільного університету. Жив з принагідних заробітків, найчастіше з приватних лекцій, з праці у різних видавництвах, як вихователь хворих дітей тощо. В 1944-1949 р. перебував у Німеччині, а від 1949 до 1970 р., тобто до своєї смерті, жив у США, у м. Буффало. Помер у старечому домі. Свої перші вірші публікував у «Новій Україні» й «Пробоем», пізніше в «ЛНВ», «Християнському Шляху», «Новому Шляху» тощо. Під час його перебування в Празі вийшло там дві збірки його поезій – «Поезії», (1927) і «Stefanos I»

(без дати, 1938). Заходами Б. Бойчука вийшли в Торонто 1975 р. його «Зібрані твори», що включають вступну статтю І. Фізера, не друковані збірки «Stefanos II», «Кінецьсвітне» і «Фрагменти», а також дві літературно – критичні праці поета (про О. Влизька й О. Ольжича), кілька про нього спогадів і бібліографію критичної літератури.

РУСАЛКА

У ніч липневую у затишкові балки
Уся розквітлася русалками вода...
Не йдіть до берега, бо буде вам біда, -
В кушах притайтеся й чудуйтеся, рибалки!

Як дивно граються криштального весталки!
А він з високости – зупинена хода –
На них потоками промінними спада
І розсипається між хвилями на скалки

Хвилини розквіту осяянних утіх...
Який між бризками і плюскотами сміх! –
Неначе срібними видзвонюють персями...

Та ось хитнулися – зітхнули комиші,
Оселі третіми озвалися півнями –
В дніпровій заводі – ні слуху, ні душі.

ОРДА ІДЕ

Землею і вітром – зловіснії луни
Од рання до рання –
Тупіт далекий чугунний,
Гуди-дзичання
Встають місяці за степами недобрі,
По скільки щоночі,
Кров'ю сполоскують обрій,-
В небо не хочуть
Мов з хмар напускає хто чорну галич,-
За зграями - зграї
Зором - в сполохану далеч,
Київ чекає.

ОКСАНА ЛЯТУРИНСЬКА

1902-1970

Оксана Лятуринська народилася 1902 р. біля Вишневеця (звідси один з псевдонімів Роксана Вишневецька) на Волині. Навчалася в Острозі. З 1924 р. на еміграції в Чехословаччині. Студіювала на філософському факультеті Карлового університету та в

Українській студії пластичного мистецтва в Празі. Працювала як малярка й скульпторка: пам'ятник полеглим (1932 у Пардубіцях) , надгробки – Є. Коновальцеві (1939 у Роттердамі), І Білику (1941 на цвинтарі в Мальвазінках у Празі), А. Животкові (1949 у Ашаффенбурзі) та ін., погруддя (Т. Шевченка, С. Петлюри, Є. Коновальця та ін.). Друкувалася в «ЛНВ», «Віснику», «Пробоем» та інших тогочасних періодика на західноукраїнських землях і в діаспорі. В Празі вийшла її збірка «Гусла» (1938) і «Княжа емаль» (1942), яку присвятила Ю. Дараганові. Друге видання «Княжої емалі» (1956) включає теж збірку «Веселка». До її спадщини належать також збірка новел «Материнки» (1946) і збірка віршів для дітей «Бедрик» (1956). Померла 1970 р. в м. Міннеаполісі у США. Одна з найважливіших рецензій: С. Гординський – О. Лятуринська, «Княжа емаль» (1955), Найповніше видання її творів: Оксана Лятуринська, Зібрані твори (вступна стаття Ю. Шевельова), в-во «Українок Канади», Торонто, 1983.

Волошки, волошки, волошки в житах.
Їх стільки, їх стільки, їх стільки, аж страх.
І там, на долині, і там, на горбі,
Такі темно-сині, такі голубі.
Чому ж то їх стільки, чому ж то, аж страх,
Чому ж то волошки цей рік у житах?
От, кажуть, торік полягли юнаки,
Такі ясноокі і гарні такі.
Навіщо ішли й полягли осьде тут?
Чому так яскраво волошки цвітуть?
Чи хочуть сказати в рясному цвіту
Про тугу велику, про ясну мету?
Не рвіть їх, сестрички, бо жаль мені так:
Це, може, волошкою глянув юнак.

Щастя – папороті квітка
Жаром зацвітає.
Зацвітає квітка зрідка,
Де? – не кожен знає.
Сива казка світом бає:
Щастя не вкувати.
От обійдеш вколо краєм –
Стрінеш біля хати.

І зрине кінь у височінь
Як є в похідній збруї,
І дух твій вбраний в кармазин
І запитає Юрій:
Що мав ти над життя дорожче?
Що на землі досяг?
Я воїн був, Побідоносче,
Доніс свій золот стяг.

ОЛЬГА ДМИТРІВНА ЯНОВСЬКА

З нашим містом пов'язано чимало імен талановитих художників. Серед них – Ольга Дмитрівна Яновська.

Ольга Дмитрівна народилася в Острозі 3 лютого 1900 року. Невдовзі після її народження батьки виїхали з Острога, проте в'язків з містом не поривали. І тепер кожного літа вже багато років приїздить художниця на свою малу батьківщину до своїх родичів та друзів.

Юність художниці пройшла в Києві, де вона вчилася на Вищих жіночих курсах і жила у визначного лікаря, академіка Феофіла Гавриловича Яновського, свого рідного дяді. Тут їй пощастило познайомитись М. О. Булгаковим, з сім'єю відомих колекціонерів – меценатів, любителів української старовини Тарнавських.

У 20-ті роки Яновська переїжджає до Москви. Вчиться живопису в студії І. І. Машкова, вступає до Асоціації художників революції. Уже в цей час талант її набуває визнання. Картини її експонуються на багато чисельних виставках як в нашій країні, так і за кордоном, зокрема у Відні та Стокгольмі в 1939 р., у Венеції – 1932р., у Варшаві 1933 р. Кращі її роботи закупають Третьяковська галерея інші художні музеї. Про неї із схвальністю відзиваються критики та мистецтвознавці на сторінках преси. Здебільшого художниця працює в галузі жанрової картини та портрету. «Після роботи». «Лікбез», «Ложа ударників Великого театру», портрет відомого воїна-інтернаціоналіста, письменника Мате Залка – кращі роботи тієї пори. Деякий час Ольга Дмитрівна викладала в інституті образотворчого мистецтва.

У роки Великої Вітчизняної війни, залишаючись у Москві Яновська малює картини «Переправа через Дніпро», «Повернення з розвідки», «Пісня», «В бліндажі», портрети партизан, медсестер.

Після війни відновилися поїздки в Острог, де художниця створює багато пейзажів. Їх герої – давні острозькі вежі, замок, церкви, вулиці, окремі будинки. У цих творах голубі острозькі далі насичені сонячним світлом і свіжим повітрям і разом з тим проникнуті якоюсь особливою атмосферою старовини.

З роками удосконалюється майстерність, але малювати фарбами стає важко. Тому громіздкий етюдник і палітру змінюють легкі аркуші паперу, а пензлі – олівці і фломастери. Ольга Дмитрівна створює десятки архітектурних пейзажів з цікавими будівлями Москви, Києва, Вільнюса, багатьох інших міст, і звичайно, ж, Острога. З цих робіт хочеться виділити серію малюнків, присвячених товаришу юних літ Михайлу Булгакову. Зокрема, будинок його на Андріївському узвозі в Києві, описаний письменником в романі «Біла гвардія», Яновська зображує багатократно, в різних ракурсах, милуючись найдрібнішими подробицями його примхливої архітектури.

Твори О.Д. Яновської експонуються в майже двох десятках провідних художніх музеїв країни. Близько п'ятисот робіт – практично весь свій творчий доробок – Ольга Дмитрівна заповіла рідному Острогу.

Художниця нагороджена медалями «За доблесну працю» у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр., «Ветеран праці», «В пам'ять 800-летия Москвы».

(За матеріалами Острозького державного музею-заповідника)

ЛІДІЯ ІВАНІВНА СПАСЬКА

(5.IV.1910 – 15.VIII.2000)

Лідія Іванівна Спаська народилася в день святої Лідії — 5 квітня 1910 р. в містечку Умані, прославленому своїм незвичайним парком, столітні дерева якого ще пам'ятали чарівну красуню Софію Потоцьку. Вона росла і виховувалась у великій інтелігентній сім'ї, у якій була восьмою дитиною. Дитинство майбутньої художниці пройшло в батьківському маєтку в селі Гавчиці недалеко від Ківерець Луцького повіту. У сім'ї завжди панувала атмосфера доброти, злагоди та взаєморозуміння.

У вісім років дівчинка вступила до Луцької гімназії. Сім'я поселилась у батьківському будинку, що знаходився в центрі міста. Старовинний Луцьк з його древнім замком, соборами, костелами і монастирями зачарував дівчину. Історія переповнювала її, будила фантазію, спонукала до творчості. У Луцькій гімназії Лідія робила перші кроки в малюванні. Помітивши в дочки неабиякі здібності, мати знайшла кошти, хоч як не було скрутно сім'ї без батька, щоб Лідія продовжила свою художню освіту у Варшаві. Там, у приватній художній школі імені Крижанівського, її вчили визначні польські майстри. Особливо запам'яталися художник Нартовський, що викладав акварель, та професор Слупський, директор школи, який викладав малюнок. На все життя зберегла вона в пам'яті слова Слупського: "Найкраща квітка, яка розквітає в душі людини, - це вдячність".

Новою сходинкою в художній освіті дівчини став Париж. Вона приїхала сюди після смерті матері, отримавши невелику спадщину, в 1931 р. і прожила тут 4 роки. Париж називали містом художників. Тут художниця освоювала техніку олійного живопису. У Парижі вона зустріла давню приятельку своїх братів Катерину Шидловську, відому польську художницю Ванду Ревську, а також багатьох нових друзів. У церкві Святого Сергія Радонежського вона познайомилась з сестрою Іоанною (Юлією Миколаївною Рейтлінгер), яка навчила її темперної техніки іконопису, з священником Сергієм Булгаковим, відомим філософом-богословом, який, емігрувавши до Парижа в 1923 р., заснував тут інститут богослов'я, з студентом цього інституту Василем Спаським, який невдовзі став її нареченим.

У 1935 р. Лідія Іванівна разом зі своїм нареченим Василем Спаським повернулася на Волинь. Тут вони побрались і, поселившись у батьківському маєтку, почали налагоджувати занедбане господарство. У 1936 році народився перший син Микита.

Чимало тривог довелося пережити художниці в роки війни. На початку літа 1943 р. їй довелося разом з чоловіком та маленьким сином переїхати жити в Луцьк. А через два місяці вона разом з дитиною і чоловіком, чекаючи другу дитину, пішки переходить у Дубно до своєї сестри Марії. Виявилось, що будинок сестри зруйнований бомбою, тому довелося поселитись у сусідів. На початку лютого 1944 р., після народження другого сина, Лідію Іванівну ледь не вивезли до Німеччини прямо з пологового будинку. Тільки щасливий випадок врятував її та дитя. Щоб уникнути вивезення до Німеччини, довелося ховатися по селах і хуторах. У березні 1944 року, після звільнення Дубенщини від окупантів, пішов у діючу армію чоловік. Через рік вона отримала лист командира, у якому повідомлялося, що він героїчно загинув у районі Ельбінга і похований на східній околиці селища Темирандорф. Лідія Іванівна залишилась одна з двома маленькими синами без ніяких засобів до життя і без притулку. Адже будинок сестри був

зруйнований бомбою, а сама сестра з чоловіком виїхали в Чехію. Батьківські будинки в селі Гавчиці і Луцьку були націоналізовані. Брат покликав її переїхати до Острога, написав, що тут є музей, у якому може знадобитися її професія живописця. Так на драматичному роздоріжжі життя, у кінці сорокових років, доля привела Лідію Іванівну в тихе провінційне місто Острог.

По приїзді в Острог, художниці замовили намалювати 60 копій з портретів Леніна і Сталіна для шкіл міста та району. На замовлення місцевого музею вона робить копії з картин відомих художників України – Їжакевича, Касіяна. Але таке копіювання, хоча і виконане на високому рівні, не давало розвитку майстерності художниці. Проте вона бралася за цю роботу, щоб заробити на хліб і утримувати дітей.

Ознайомившись в музеї з історією міста, з багатою літературою про нього, художниця на пропозицію дирекції музею починає створювати картини, де відтворюються найважливіші історичні події з минулого древнього Острога. Одним з перших таких полотен була картина про революційні події в селі Новомалин в 1905 році. Ця перша власна композиція “Повстання в селі Новомалин. 1905 рік” принесла художниці неабияке визнання. Ця картина експонувалась на виставках у Рівному, Києві, була удостоєна Грамоти Української республіканської ради профспілок. Робота над цією картиною вселила віру у власні сили. З цього часу Л. Спаська майже не робить копій, а створює власні композиції на історичні теми. Серед її творчого доробку ціла серія картин на тему національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 р. р. – портрети Северина Наливайка і Богдана Хмельницького, “Острозька трагедія 1636 р.” , “В’їзд Богдана Хмельницького в Острог”

З часом з’являються полотна, присвячені сторінкам історії Острога в роки Другої світової війни. В цей же час вона малює картини, в яких висвітлюється життя Острожчини в 50-х роках ХХ ст. Але історичну тематику не залишає. Пише портрет Федора Острозького, картину “Битва з татарами під Острогом 1578 р.”.

Більше 20-ти робіт художниця присвятила історії Острога, вони в різний період прикрашали і прикрашають експозиції музеїв заповідника. За її творами можна вести багатогодинну розповідь про древній Острог, про рід князів Острозьких, про перебування відомих історичних постатей в нашому місті. Всі картини з цієї серії – важливе джерело пізнання нашої історії, героїчної боротьби українського народу за свою волю і незалежність.

З середини 50-х років свій талант художника Лідія Спаська спрямовує на не зовсім традиційне русло -- вона почала розписувати храми. І, напевне, у цьому знаходила мужність достойно жити з вірою та в гармонії зі своєю совістю. Та найпотужніший пласт художньої спадщини, що непідвладний ніяким ідеологіям і часові, який залишила художниця, – це ікони та церковні розписи. Вони прикрашають собори Архангельська, Мурманська, Нальчика, і, звичайно, Києва, Волині, Острога. Вишуканий колорит, відчуття простору та глибини, психологізм образів – це те, що притаманне було художниці і що відчувається відразу, коли заходиш у церкву. В останні роки вона малювала ікони для Богоявленського собору і Успенського римо-католицького костьолу в Острозі, для багатьох церков Острозького району.

Однією з кращих робіт, створених Л. Спаською за останні роки, є монументальний образ “Розп’яття”, написаний для одного з вівтарів Острозького римо-католицького костьолу. Образ умираючого на хресті Спасителя вражає не тільки віртуозністю свого

живописного втілення, а й своїм внутрішнім глибоким змістом, суть якого в необхідності власної жертви і страждання для спасіння людства. Художниця вважає його ідеалом, до якого повинна йти кожна людина. У прагненні наслідувати його, віддаючи себе іншим людям, вона вбачає зміст і сенс свого життя.

Цінність кожної людини вимірюється тим, наскільки вона може жертвувати собою заради інших. Саме такі люди, які прожили своє життя не для себе, а для інших, постають перед нами на портретах Лідії Іванівни Спаської. Портрети займають найбільше місця у творчості художниці. Власне, вона природжена портретистка.

Особливою емоційною виразністю відзначаються дитячі портрети. Чимало облич художниця писала з реальних людей, особливо місцевих дітей. Дівчинка з пролісками — у простій сільській одежі, у хусточці, з відкритим щирим поглядом, мила і проста, як ніжні перші квіти, які вона обережно тримає в долонях. Дівчинка з лялькою сидить пристойно і урочисто, дуже задоволена тим, що позує художниці. Сумно дивиться з портрета хворобливий хлопчик з рудим волоссям. То безтурботна радість, то лукавство, то затаєний смуток, то напружена зосередженість на дитячих обличчях. Багатюще життя дитячих душ передається в них.

Ніби живі на полотнах художниці зображені квіти. Здавна квітку вважали символом земної краси, яка зосереджується в ній, як у фокусі лінзи. Здається, у волошках відбилася вся блакить неба, а золотаві чорнобривці увібрали в себе гарячі промені сонця, у білих пролісках зосередилась чистота і ніжність весни, у розкішних хризантемах відчуваємо смуток згасаючої краси осені. Букет осіннього листя написаний аквареллю легко і швидко, ніби художниця ледь торкалася пензлем паперу. Тому здається, що листки рухаються і тріпочуть від вітру; сильніше дмухне вітер -- і вони відірвуться від картини і полетять у простір.

Що б не малювала художниця - ікону, портрет, історичне полотно чи букет квітів - у кожному її творі відчувається чуйна поетична душа та високий професіоналізм митця.

Її мистецтво, проникнуте добротою і любов'ю, підіймає над буденними мізерними проблемами життя, розкриває духовні цінності, у яких є вищий сенс існування. Воно будить душу людини, відкриваючи для неї безкраї обрії в прагненні до нескінченного.

Померла художниця 15 серпня 2000 року.

Взято із <http://ostlibrary.com.ua>

Література

- Історія міст і сіл УРСР: Ровенська обл. – К., 1973
- Андрухов П. Волинська земля (Рівненщина з глибин століть до сьогодення. – Рівне. 1991.
- Андрухов П. 600 імен в історії Великої Волині. – м. Острог, 1993 р.
- Історико-краєзнавчий збірник. – Острог , 2000 р.
- Микола Манько . Дев'ятсотлітній Острог . – Острог ,2000 р.
- Ровенщина в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. 1941-1945. Документи і матеріали. – Львів, «Каменярь», 1989 р.
- Тхор В. І., Сніцаревич В.М., Процюк В. К. Історія нашого краю.

Зміст

Наш край на початку ХХ століття	4
Перші парламентські вибори в Острозі	4
Острог в роки Першої світової війни	5
Кривинська трагедія	5
Промисли та ремесла села Теремного: випал вугілля, вуглярство	7
Наш край в 1921 – 1939 рр.	9
Наш край в 1939р. – першій пол. 1941 року	11
Наш край в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)	12
Визволення міста Острог	15
Кров холоде в жилах.....	16
Курси медичних сестер в Острозі в роки німецької окупації	19
Це було, було... ..	20
Досліджуючи історію рідного Тесова	21
Така нелегка доля , або що дала мені Радянська влада	23
Твій рядовий, Перемого.....	23
Стежкою трудової слави	25
Реакція не пройде	26
Слово „мир” мені найдорожче	27
Наші земляки.....	29
Література.....	36